

[itobiad], 2020, 9 (1): 117/142

**Batılı Seyyahların Gözüyle Şam (Dımaşk) Şehri (XVI. ve XVII.
Yüzyıllar)**

Damascus City through the Eyes of Western Travelers (XVI. and
XVII. Centuries)

Emrah İSTEK

**Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü**

**Asst.Prof, Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Science and Literature,
Department of History**

eistek@agri.edu.tr

Orcid ID: 0000-0003-1407-3609

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 22.12.2019
Kabul Tarihi / Accepted	: 25.03.2020
Yayın Tarihi / Published	: 28.03.2020
Yayın Sezonu	: Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season	: January-February-March

Atıf/Cite as İSTEK, E . (2020). Batılı Seyyahların Gözüyle Şam (Dımaşk) Şehri (XVI ve XVII. Yüzyıllar). İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (1) , 117-142 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/issue/53155/663076>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Batılı Seyyahların Gözüyle Şam (Dımaşk) Şehri (XVI ve XVII. Yüzyıllar)

Öz

Bu çalışmada XVI. ve XVII. yüzyıllarda hac yolculuğu veya başka bir amaçla yolu Şam bölgesinden geçen Avrupalı seyyahların kaleme aldıkları seyahat notlarındaki Şam ile ilgili veriler incelenmiştir. Arnold von Harff, Johann von Ehrenberg, Salomon Schweigger, Johann Wild, Franz Ferdinand von Troilo gibi yirmiyeye yakın seyyahın eserlerinin incelendiği bu araştırma makalesi, seyyahların gözünden dönemin Şam şehrinin mimari yapıları ile şehir halkının dini yaşamı, sosyal ve kültürel yapısı ve ticari yaşamını konu edinmektedir. Seyyahların şehre girişinden, şehri terk ettikleri zamana kadarki gözlemleri ile yerel halktan duydukları anlatımlarını da kapsayan bilgiler, Şam'ın söz konusu dönemdeki bütüncül resmini oluşturmayı amaçlamaktadır. Ayrıca seyahatnamelerde kent çevresindeki tarımsal faaliyetler ile şehir halkının demografik durumu dönemin arşiv kayıtlarıyla mukayeseli olarak ele alınmıştır.

Özet

Avrupa'dan deniz veya kara yoluyla gelen seyyahlar, belli başlı güzergâhlar takip ederek Doğu'ya gitmenin yollarını aramaktaydılar. Bu yolculukların birçok amacı olmakla beraber, Filistin ve Suriye taraflarına gidenler ekseriyetle hac yolculuğu maksadıyla seyahate çıkmaktaydı. Seyahatlerinin birinci safhasını denizden gitmek isteyenler, Avrupa'nın herhangi bir güney sahilinden başlayarak genellikle Sicilya, Malta, Korfu, Girit ve Rodos adalarına uğramak suretiyle Kıbrıs'a ulaşmaktaydılar. Kıbrıs'tan sonra ayrılan iki yoldan daha fazla tercih edileni; Mısır, Filistin, Suriye ve Anadolu rotasıdır. Diğerisi ise; Antakya'dan başlayarak Halep, Şam, Kudüs ve İskenderiyeye uzanan kuzey-güney yönlü güzergâhtır. Şam şehri her iki yönden de orta noktada kalmaktadır. Çoğu hac yolcusu olan bu seyyahların Kudüs'ten sonra Şam'ı da ziyaret etmek istemeleri, bu kentin hem Hristiyanlığın bir kısım kutsallarını barındırması hem de söz konusu güzergâhındaki önemli bir ticaret şehri olmasından kaynaklanmaktaydı.

Bu çalışmada farklı zamanlarda Şam'ı gezen seyyahların şehir hakkında yazdıkları bilgiler mukayeseli olarak verilmektedir. Zira seyahatnamelerdeki bilgilerin bazıları örtüşürken, bazılarının birbirleriyle ters düştüğü görülmüştür. Bu durum onların geldikleri coğrafya, inandıkları din, iktisadi statüleri gibi kendilerine has hususlardan kaynaklanmaktaydı. Bunun bir sonucu olarak da her gezginin kenti farklı açılardan değerlendirdiği hatta Şam'ı başka şehirlerle mukayese ederken kendi önceliklerinden yola çıktığı görülmektedir. Söz konusu kıyaslamalar, seyyahın geldiği veya üzerinde tesiri kalan Avrupa ve Osmanlı şehirleriyle büyüklük, su zenginliği veya havası gibi Şam'da öne çıkan özellikler üzerinden yapılmaktaydı.

Bulunduğu coğrafya itibariyle heterojen nüfus yapısına sahip olan Şam'da Müslümanların ve gayrimüslimlerin bir arada yaşadıkları görölmektedir. Etnik olarak ise şehrin temel unsurları olan Arap, Türk, Ermeni, Yahudi gibi halkların yanı sıra, Venedikli, Fransız, İngiliz ve Hollandalılar gibi özellikle ticaretle uğraşan insanların da ikamet ettikleri görölmüştür. Şehrin demografik yapısı hakkında seyyahların mübalağalı ve kendi mensup oldukları dini köklerdeki halkları ön plana çıkartan bir yaklaşım sergiledikleri tespit edilmiştir.

Öncelikli olarak şehrin mimari yapıları ve genel görünümü seyyahların notlarından çıkan unsurlardır. Bunun dışında Şam toplumunun yapısı ve içtimai hayatı söz konusu eserlerde tespit edilen hususlardandır. Bu bağlamda seyahatnamelerde ticari yaşam, kentin toplumsal işleyişi ve dönemin ticari hareketliliğindeki yeri hakkında tafsılatlı bilgiler bulunmaktadır. Ticaretin, şehir halkının geçiminde ve şehrin gelişmesinde önemli bir faktör olduğu anlaşılmaktadır. Transit ticaret dışında şehrin ismiyle anılan kendine özgü dokumaları, kılıcı ve kök boyası, ticarete ön plana çıkan ürünler olarak dikkat çekmektedir. Söz konusu ticari özellikler nedeniyle, kent özellikle başta Venedikliler olmak üzere Avrupalı tacirlerin uğrak yeri haline gelmiştir.

Seyyahlar ticari yaşamın yanında kentin tarımsal faaliyetlerini de gözlemlemişlerdir. Böylece şehir halkının hangi ürünleri yetiştirdikleri ve tükettikleri ortaya çıkmaktadır. Seyyahlara göre etrafı surlarla çevrili olan Şam şehri, sulanabilir tarım arazileri ve buna bağlı olarak da şehrin etrafını saran bahçe ve bostanlıklar alanları olan verimli geniş bir coğrafyada yer almakta, buralarda üretilen sebze ve meyvelerin ihtiyaç fazlası da şehir dışına ihraç edilmekteydi. Şehrin verimli bahçelerinde limon, nar, turunc, elma, armut, kayısı, şeftali gibi birçok meyve yetiştirilmekteydi. Şam'dan Kahire'ye meyve ve sebze gönderildiği, yıllık 100 deve ile gönderilen bu ürünlerin arasında ceviz, nar, kayısı, incir, şeftali, armut ve elma bulunduğu bilgisi Şam'ın yakın uzak birçok kent için iâşe sağladığını göstermektedir.

Tamamına yakını Hristiyan olan seyyahlar, Şam'ın Hristiyanlığın geçmişindeki yerini de ayrıntılarıyla tasvir etmiş ve birçok mabet hakkında bilgiler vermişlerdir. Öyle ki Müslümanların mabetleri ve yaşayışları ile Yahudilerin ibadet mekânları da seyyahların eserlerinde tespit edilebilen konulardır. Bu bağlamda Müslümanların yanı sıra Hristiyan ve Yahudilerin de yoğun olarak yaşadığı ve bu dinlerin izlerinin de yüzyıllar boyunca varlığını koruduğu anlaşılmaktadır. Bilhassa semâvî dinlere göre insanlığın ilk atası olduğu inanılan Hz. Âdem ve onun çocukları ile ilgili mekânların burada olduğu düşüncesi, şehre ayrı bir anlam katmıştır.

Şam her ne kadar Müslümanların hâkim olduğu bir şehir olsa da, seyyahların gözlemlerine göre Hristiyanlık tarihi ile ilgili önemli izler taşımaktadır. Bu izlerin temel olarak bulunduğu nokta Aziz Pavlus'tur. Onun yaşadığı ev, saklandığı arkadaşının evi, vaaz verdiği sinagog, yürüdüğü yol ve şehirden kaçtığı yere kadar hemen her nokta seyyahların özellikle görmeye gayret ettikleri mekânlar arasındaydı. Bu bağlamda Şam'ın

Hristiyan hacılar için vazgeçilmez menzillerden birisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şam, Dımaşk, Seyyah, Osmanlı, Seyahatname.

Damascus City through the Eyes of Western Travelers (XVI. and XVII. Centuries)

Abstract

The travel notes on Damascus written by European travellers who travelled through the Damascus region for centuries for the purposes of pilgrim or other were examined in this study. This research article examining the works of nearly twenty travellers such as Arnold von Harff, Johann von Ehrenberg, Salomon Schweigger, Johann Wild, Franz Ferdinand von Troilo deals with the architectural structures of the city of Damascus and the religious life, social and cultural structure and commercial life of the people of the city from the perspectives of travellers. The information, including the observations of the travellers from their entrance to leaving the city, and the statements they heard from the local people, aims to create a holistic picture of Damascus in that period. In addition, in the travel books, the agricultural activities around the city and the demographic situation of the people of the city were handled in comparison with the archive records of the period.

Summary

Travelers from Europe, by sea or by land, were looking for ways to go to the East, following major routes. Although these journeys had many purposes, those who went to Palestine and Syria were mostly traveling for the purpose of a pilgrimage. Those who want to go from the first phase of their travels to the sea, starting from any southern coast of Europe, usually arrive in Cyprus by visiting the islands of Sicily, Malta, Corfu, Crete and Rhodes. More preferred than the two ways after Cyprus is the route of Egypt, Palestine, Syria and Anatolia. The other is a north-south direction route starting from Antioch and extending to Aleppo, Damascus, Jerusalem and Alexandria. The city of Damascus is in the middle of both ways. The fact that these travellers, who were mostly pilgrims, wanted to visit Damascus after Jerusalem, was due to the fact that this city had both some holy places of Christianity and was an important commercial city on its route.

In this study, the information written by travellers who visited Damascus at different times is given comparatively. Because while some of the information in the travel books overlap, some of them are in contradiction with each other. This situation was occurred because of their own issues such as the geography they came from, the religion they believed in, their economic status. As a result of this, it is seen that every traveller evaluated the city from different angles and started their own priorities when comparing Damascus with other cities. These comparisons were based on the prominent features in Damascus, such as size, water richness or air, with European and Ottoman cities that the traveller came in or influenced.

Muslims and non-Muslims lived together in Damascus, which had a heterogeneous population structure in terms of its geography. In addition to the people like Arab, Turkish, Armenian, Jewish, which were the main elements of the city, it was observed that especially people engaged in commerce such as Venetian, French, British and Dutch people reside. It was determined that the travellers exhibited an exaggerated approach that emphasized the peoples of their own religious.

First of all, the architectural structures and general appearance of the city are the elements of the traveller's notes. Apart from this, the structure and social life of the Damascus community are among the issues identified in these works. In this context, there is detailed information about the commercial life, the social functioning of the city and its place in the commercial mobility of the period. It is understood that trade was an important factor in the livelihood and development of the city. Apart from transit trade, its unique weavings, sword and madder, which were known by the name of the city, attract attention as the products that stand out in the trade. Due to the mentioned commercial features, the city became a frequent destination for European traders, especially Venetians.

In addition to commercial life, travellers also observed the city's agricultural activities. Thus, it turned out what products the local people grew and consumed. According to the travellers, the city of Damascus, which was surrounded by walls, was located in a large fertile geography with irrigable agricultural lands and, consequently, the surpluses of produced vegetables and fruits were also exported outside the city. Many fruits such as lemon, pomegranate, citrus, apple, pear, apricot, peach were grown in the fruitful gardens of the city. Fruits and vegetables were sent from Damascus to Cairo with 100 camels annually included walnuts, pomegranates, apricots, figs, peaches, pears and apples showed that Damascus provided food for many distant cities.

Travelers, who were almost all Christians, also described the place of Damascus in the history of Christianity in detail and provided information about many temples. So that the temples and life of Muslims and places of worship of Jews were also subjects that could be identified in the works of travellers. In this context, it is understood that Christians and Jews, as well as Muslims, lived intensely, and the traces of these religions have existed for centuries. The idea that Adam and his children were lived in this place added a different meaning to the city.

Although Damascus is a city dominated by Muslims, it carries important traces of the history of Christianity, according to travellers' observations. The point where these traces meet basically is St. Paul. His home, the house of his friend where he hid, the synagogue he preached, the way he walked, and almost every point from where he escaped from the city was among the places that travellers especially tried to see. In this context, it is concluded that Damascus was one of the indispensable station for Christian pilgrims.

Keywords: Damascus, Pilgrim, Ottoman, Traveller, Travelbook.

Giriş

Belli bir amaçla yabancı ülkelere giderek oralarda gördüklerini ve yaşadıklarını kaydeden seyyahlar, tarih ilmine de katkı sağlayan eserler ortaya koymuşlardır. Uğradıkları şehirler hakkındaki gözlemleri söz konusu şehirleri tanımamızda vazgeçilmez eserlerdir. Osmanlı şehirlerini zihnimize canlandırmamızda önemli katkıları olan seyyahların çoğu Avrupa'dan gelmiştir. Avrupa'dan deniz veya kara yoluyla gelen bu seyyahlar, belli başlı güzergâhlar takip ederek Doğu'ya gitmenin yollarını aramaktaydılar. Bu yolculukların birçok amacı olmakla beraber, Filistin ve Suriye taraflarına gidenler ekseriyetle hac yolculuğu maksadıyla seyahate çıkmaktaydı. Çoğunlukla tercih edilen deniz yolculukları Avrupa'nın herhangi bir güney sahilinden başlayarak genellikle Akdeniz'in Sicilya, Malta, Korfu, Girit ve Rodos adaları ziyaret ettikten sonra Kıbrıs'a kadar uzanmaktaydı. Kıbrıs'tan sonra ayrılan iki güzergâhtan daha fazla tercih edilen; Mısır, Filistin, Suriye ve Anadolu rotasıdır.¹ Diğeri ise; Antakya'dan başlayarak Halep, Şam, Kudüs ve İskenderiye'ye uzanan kuzey-güney yönlü güzergâhtır.² Şam şehri her iki yönden de orta noktada kalmaktadır. Çoğu hac yolcusu olan bu seyyahların Kudüs'ten sonra Şam'ı da ziyaret etmek istemeleri, bu kentin hem Hristiyanlığın bir kısım kutsallarını barındırması hem de yol güzergâhındaki önemli bir ticaret şehri olmasından kaynaklanmaktadır.

Bu çalışmada incelenen seyyahların Şam'a gitme sırasına göre isimleri ve orada buldukları tarihler şöyledir: Arnold Von Harff (1496-1499), Rabbi Moses Bassola (1522), Johann Von Ehrenberg (1553), Christoph Fürer (1565-1566), Salomon Schweigger (1581), Johann Wild (1608), George Sandys (1611), Polonyalı Simeon (1616), Petri Della Valle (1616), Jürgen Andersen (1650), Franz Ferdinand von Troilo (1667), Hanry Maundrell (1697). İsmi geçen seyyahlar Hristiyan veya Yahudi olup, milliyet ve sosyal statü anlamında da farklılık göstermektedirler. Alman, İngiliz, Leh ve Fransız asıllı seyyahlardan oluşan bu insanlar arasında, rahip, haham, vaiz, esir veya sadece hac görevini yerine getirmek üzere yola çıkmış kimseler de bulunmaktadır. Örneğin, Johann Wild Osmanlı-Avusturya savaşlarında Türklerin eline esir düşen ve tüccar olan efendisiyle uzun seyahatler yapan bir esirdir. Polonyalı Simeon Lehistan'dan yolan çıkan ve Osmanlı coğrafyasının önemli bir kısmını gezen bir hacıdır. Troilo ise aristokrat bir aileden gelen üniversite eğitimi almış, İspanya ordusunda görev yapmış, 14

¹ Akdeniz adaları üzerinden Mısır-Suriye rotası Arnold von Harff, Johannes Wild, Christoph Fürer ve Franz Ferdinand von Troilo tarafından tercih edilmiştir.

² Bu rota pek az seyyah tarafından tercih edilmekle beraber, Johannes von Ehrenberg ve Heinrich von Maundrell'in tarafından (belli oranda) takip edilmiştir.

yıl boyunca Avrupa'nın bazı yerlerinde dolaşarak Filistin bölgesine gitme kararı almış gezgin bir dindardır (Schulze & Semper, 1891: 634).

Kökeni Hz. Adem'e veya Hz. Nuh'un oğlu Sam'a dayandırılan rivayetlerin yanında arkeolojik kazılarda MÖ 4000'lere ait kalıntılar bulunmuş kadim bir şehir olan Şam, Müslümanların hakimiyetinden önce Bizans toprakları içindeydi. Şam şehri Hz. Ömer döneminde Halid b. Velid tarafından 635 yılında fethedilmiştir (Belazûrî, 2013, s. 143). Emeviler, Abbasiler, Fâtımîler, Eyyûbiler ve Memlük Devleti'nin hâkimiyetinde kalan Şam, nihayet 1516 yılında Yavuz Sultan Selim'in bölgeye yaptığı seferler neticesinde Osmanlı Devleti'nin kontrolüne geçmiş ve I. Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlıların hakimiyetinden de çıkmıştır.

XVI. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren bir Osmanlı şehri olan Şam, Batılı seyyahların eserlerinde birçok yönüyle değerlendirilen ve bazı Avrupa şehirleri ile mukayese edilen bir kenttir. Bu çalışmada farklı zamanlarda Şam'ı gezen seyyahların şehir hakkında yazdıkları bilgiler mukayeseli olarak verilmektedir. Zira seyahatnamelerdeki bilgilerin bazıları örtüşürken, bazılarının birbiriyle ters düştüğü görülmektedir. Öncelikli olarak şehrin mimari yapıları ve genel görünümü seyyahların notlarından çıkan unsurlardır. Bunun dışında Şam toplumunun yapısı ve içtimai hayatı söz konusu eserlerde tespit edilen hususlardandır. Bu bağlamda seyyahların notlarında öne çıkan ticari yaşam, kentin toplumsal işleyişi ve dönemin ticari hareketliliğindeki yeri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Seyyahlar ticari yaşamın yanında kentin tarımsal faaliyetlerini de gözlemlemişlerdir. Böylece şehir halkının hangi ürünleri yetiştirdikleri ve tükettikleri ortaya çıkmaktadır.

Seyyahların notlarından yola çıkarak, kent halkının dini yaşamı ile şehirdeki dini mimariler hakkında da bilgi sahibi olunmaktadır. Tamamına yakını Hristiyan olan seyyahlar, Şam'ın Hristiyanlığın geçmişindeki yerini de ayrıntılarıyla tasvir etmiş ve birçok mabet hakkında bilgiler vermişlerdir. Öyle ki Müslümanların mabetleri ve yaşayışları ile Yahudilerin ibadet mekânları da seyyahların eserlerinde tespit edilebilen konulardır. Bu yönüyle Şam şehrinin yüzyıllar önce dini mimarisinin nasıl görüldüğü bu eserlerde ortaya çıkmaktadır.

Seyyahlar eserlerinde Şam isminin yerine Dımaşk'ın karşılığı olan "Damaskus/Damasko"yu kullanmışlardır. Türkçede söz konusu kent için "Şam" adlandırmasının kabul görmesi sebebiyle bu çalışmada Şam ismi tercih edilmiştir. Şam veya Dımaşk, geçmişte "Bilâdü's-Şam" olarak bilinen bölgenin (Suriye, Filistin, Lüban ve Ürdün) merkezlerinden biri olup (Tomar, 2010: 311), günümüzde Suriye Devleti'nin başkentidir.

Şam'dan geçen seyyahlar bu şehri, yaşadıkları veya gördükleri Avrupa kentlerinin dışında, yolculuk esnasında gördükleri Osmanlı şehirleri ile de mukayese etmişlerdir. Della Valle (1616) Şam'ı dönemin önemli bir liman kenti olan Napoli ile karşılaştırmıştır. O, Şam'ın Napoli kadar büyük bir

şehir olduğuna değinmekle beraber sokaklarının düzensiz olduğunu ve yemeklerinin İtalyan yemekleri kadar güzel olmadığını vurgulamıştır. Ayrıca Şam'da bir hastalık geçiren seyyah, bu duruma "*ne doktor ne de tedavi var*" diyerek hayıflanmış ve kentte bir hastane dahi olmadığı serzenişinde bulunmuştur (Valle, 1674: 167-168). Ancak Franz Ferdinand von Troilo'nun (1667) eserinde geçen; Sultan I. Süleyman tarafından şehre bir hastane yapıldığı bilgisi Della Valle'nin eleştirisiyle çelişmektedir (Troilo, 1676: 148). Ayrıca Maundrel de Şam'da büyük bir hastanenin varlığından bahsetmiştir. Onun tasvirine göre söz konusu hastane bir külliye içinde bulunmaktadır (Wright, 1848: 490).

Şam, Yahudi seyyah Rabbi Moses Bassola (1522) tarafından Bologna şehriyle mukayese edilmiştir. Şam'ın Bologna'nın iki katı olduğunu belirten seyyah etrafının surlarla çok iyi tahkim edildiğini gözlemlemiştir (Lewis, 2004: 564). Arnold von Harff'e göre bu sağlam surlar sayesinde şehirde eşkıyalık faaliyetleri de az görülmektedir (Harff, 1860: 196). Şam sadece Avrupa şehirleri ile kıyaslanmamıştır. Polonyalı Simeon şehri su zenginliği yönünden Bursa'ya benzetmiştir. Andersen da Şam'ın başka bir Osmanlı şehri olan Bağdat kadar büyük olduğunu vurgulamıştır. Bir diğer benzetme Wild'in eserinde görülmektedir. Wild, Şam'ı çok beğenmiş, havasının da Kahire'nin havasından daha iyi olduğunu tespitini yapmıştır (Wild, 1613: 144). 1566 yılının Mart ayında Suriye'den geçen Christoph Furer ise Şam'ı belli bir şehirle mukayese etmek yerine "*büyük ve güçlü şehir Dimaşk*" tanımlamasını yaparak isim vermeden şehri önemli kentlerin arasında zikretmiştir (Furer, 1646: 288).

1. Şam Halkı ve Nüfus

Seyyahların Şam halkının günlük yaşamı ile ilgili olarak fazla detay vermediği görülmekle beraber, buradaki ahalinin bir arada uyum içinde yaşamayı başardıkları seyahat notlarından anlaşılmaktadır. Bu cümleden olmak üzere, öncelikle Polonyalı Simeon'un (1616) dikkatini çeken hususların başında, Müslümanların kendi dinlerinden olmayanlara karşı gösterdikleri saygı gelmektedir. Simeon, Şam'daki Müslümanların dindar ve misafirperver olduklarını, Hristiyanlara "*gavur*" veya "*dinsiz*" gibi hitaplarda bulunmadıklarını, bunun yerine onları "*İsa kulu*" veya "*hacı*" diye çağırıldıklarını belirtmektedir. Bu şekilde davranan Şam halkı onun gözlemlerine göre haksızlığa meydan vermeyen faziletli insanlardan oluşmaktaydı (Simeon, 2016: 206). Halkın gayrimüslimleri "*hacı*" olarak çağırmaları onların Hristiyan hacılara alışkın olduklarını göstermektedir. Bassola da Şam'daki Müslümanların cüzzamlılar ve delileri "*mübarek kabul ettiklerini*"³ gözlemlemiştir. Seyyah ayrıca cüzzamlıların Gehazi'nin⁴ gömülü

³ Bu ifade söz konusu metinde bu şekilde kullanıldığından olduğu gibi alıntılanması uygun görülmüştür. Mübarekten kastın tam olarak ne olduğu

olduğu şehir dışındaki bir bölgede karantina altında tutulduklarını belirtmiştir (Lewis, 2004: 565). Cüzzamlılar Osmanlı Devleti'nde şehrin dışında halktan uzak bir noktada kurulan yerlerde karantina altında tutulmaktaydılar. Karantina uygulamasının bir örneği olan Miskinler Tekkesi cüzzam hastaları için kurulmuş, vakıflar tarafından desteklenen kuruluşlardandı (Şafakçı, 2018: 117-118). Bu bağlamda Bassola'nın zikrettiği yer de böyle bir mesken olmalıdır.

Halkın gündelik yaşamından bir kesit aktaran Troilo ise insanların sıcak zamanlarda hamamlarda veya dinlenme mekânlarındaki fıskiyeli havuzların etrafında vakit geçirdiklerini gözlemlemiştir (Troilo, 1676: 440). Günümüzde halen Akdeniz çevresinde bilhassa Arapların meskûn olduğu bölgelerde sıkça görülen bu durum olup, sıcak iklim koşullarında halkın geliştirdiği bir tür serinleme şeklidir.

Şehirde kurulan adalet düzeni ve buna dair algıyla ilgili olarak da Schweigger'in rastladığı ilginç bir olay göze çarpmaktadır. Buna göre o, şehirde eşeğe ters bindirilmiş üç adamın bütün şehir boyunca dolaştırıldıklarına şahit olmuştur. Bu uygulamanın sebebi üç kişiden birinin hırsızlık yapması diğer iki kişinin ise bu kişiye yalancı şahitlik etmesiydi Schweigger, 1608, 320). Bu uygulama hırsızlık, yan kesicilik, yalancı şahitlik gibi suçları işleyenlerin kimliklerini halka teşhir etmek amacıyla verilen tazir cezalarına bir örnektir.⁵

Şam, birçok şehre göre daha fazla sayıda farklı dinden ve milliyetten insanı barındıran bir kent hüviyetine sahipti. Müslüman (Arap, Türk ve diğerleri), Hristiyan, Yahudi (Seferat, Samiri ve diğer yerli Yahudiler), Ermeni, Venedikli, Fransız vs. birçok gruptan insanın Şam şehrinde yaşadığı seyyahların gözlemlerinden çıkmaktadır. Seyyahların tamamı söz konusu çeşitliliğe değinmemiş, bilakis kendilerine yakın olan dini zümreler hakkında daha fazla bilgi verme ihtiyacı duymuşlardır. Bu vesileyle, belki de hakkında en az malumat verilen dini grupların Müslümanlar olduğunu

açık olmamakla beraber, cüzzam ve delilerin toplum nezdinde -karantina altında olsalar dahi- manevi bir yere konumlandırıldığı düşünölmektedir.

⁴ Gehazi, ismi Kitâb-ı Mukaddes'te geçen ve Elişa Peygamberin hizmetinde bulunan bir kişidir. Gehazi Elişa'dan gizli iş çevirdiği ve yalan söylediği için deri hastalığına yakalanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. (Kitâb-ı Mukaddes, Krallar 2/4-5).Cüzzamlıların bu hikâye doğrultusunda mezkûr bölgede karantina altına alındığı düşünölmektedir.

⁵ Konuya dair kayıt tutan kimi araştırmacılar uygulamayı aklileştirmeye çalışarak izaha yönelmişlerdir. Bunlardan birinde, söz konusu uygulama ile suçluların neden ceza aldıkları ve işledikleri suçun vasıfları ortaya konmaya çalışıldığına değinilmiş ve böylece bu teşhir cezasıyla halkın bu durumdan aleni bir şekilde haberdar edildiğine dikkat çekilmiştir. Aynı kaynağa göre bu ceza uygulamasıyla, toplumun bu cezaya çarptırılanlara itibar etmemesi ve güvenmemesinin telkin edildiği ileri sürölmüştür. (Kılınç, 2015: 447-450).

belirtmek gerekir. Haliyle bu eserlerde en çok Hristiyanlar ve Yahudiler ön plana çıkmaktadır. Zaten hac görevini yerine getirmek amacıyla yola çıkan insanların kendi dindaşlarından bahsetmesi şaşılacak bir durum değildir. Şehrin yönetimi hakkında, kısa da olsa bilgi veren Johann Wild Şam paşasının maiyetinden kısaca bahsetme gereği duymuştur. 1613 yılında Şam'a gelen Wild'in dikkat ettiği konu paşaya bağlı askerlerdir. Paşanın İstanbul'da oturan Kayser'e (Padişah) bağlı olduğunu belirten Wild, paşanın sarayında 100 memlûkün bulunduğunu kaydetmiş ve bunların oldukça özgür ve bey gibi göründüklerine dikkat çekmiştir. Memlûklerden⁶ kasıt, görevli askerler olsa gerektir. Bu ifadeden köle manası çıkmakla beraber, söz konusu coğrafyada bulunan devletin bünyesinde görevli askerler zaten kökeni itibarıyla kul/gulam veya memluk/kölemen olarak adlandırılmaktaydılar. Wild ayrıca Şam'da Araplar, Türkler, Hristiyanlar ve Yahudilerin bir arada yaşadıklarına detay vermeden değinmiştir (Wild, 1613: 144).

Ermeni ve Rum nüfusundan bahseden Simeon, Ermenilerin eskiden 500 hane kadar olduğunu ancak kendisinin gittiği esnada sadece beş-altı hane kaldıklarını yazmıştır. Ona göre bunun sebebi kilise papazları ve mütevelliler arasında çıkan kavgalardır. Söz konusu kavgalar ve husumetler sonucunda Ermeni cemaati dağılmıştır. Nüfusları toplamda 40.000 kadar olan Rumların bir de başpiskoposları vardır (Simeon, 2016: 206). Bu rakam hayli abartılı ve tartışılması gereken bir iddiadır. Zira 1535 tarihi Şam Livası Tapu Tahrir Defterine göre şehirdeki toplam hane sayısı 8276'dır.⁷ Bu hesaba göre Müslüman ve gayrimüslimlerden oluşan toplam nüfus 35000-45000 arası olabilir ki, Simeon'un verdiği Rum nüfusu abartılı bir hal almaktadır. Ayrıca aynı deftere göre toplam hane sayısı içindeki Hristiyan hanesi 577 adettir (Özkılınç, 2011: 25). Bu durumda da yaklaşık 3000 civarı Hristiyan halkın yaşadığı var sayılabilir.

Troilo'nun şehrin nüfus yapısına dair verdiği bilgilere göre ise, Şam'da en fazla Türkler ve diğer Müslümanlar yaşamaktadır. Şehirde 12000 kadar Rum, Ermeni ve Sovianer⁸ Hristiyan ve 400 kadar Katolik Marunî

⁶ Arap coğrafyasında "memlûk", "köle asker" veya "gulam" olarak adlandırılacak bu grupların Osmanlı Devleti'ndeki karşılığı kapıkulu askerleridir. (Kızıltoprak, 2004: 87-90) Bu bağlamda Wild'in belirttiği "memlûkler" in paşa kapısında bulunan askerlerden başkası olmadığı düşünülmektedir.

⁷ Bu rakam evlenmemiş erkekler, imam gibi görevliler vs. dâhil edildiğinde toplamda 8437'e çıkmaktadır (Özkılınç, 2011: 155). Ancak yine de toplam nüfus yukarıda verilen tahmini sayılar arasında kalmaktadır.

⁸ Sovianer diye bir topluluk ismi tespit edilememekle beraber buradaki ifadenin karşılığının "Süryani" veya "Slawe (Slav)" olduğu düşünülmektedir. İslam Ansiklopedisi'nin ilgili maddesinde -dönemin

yaşamaktadır. Ayrıca Troilo'nun kendi ifadesiyle "Aziz Paulus'un düşmanı olan Yahudiler"le birlikte Venedikli, İngiliz, Hollandalı ve Fransız tüccarlar önemli bir azınlık oluşturmaktadırlar (Troilo, 1676: 441). Troilo'nun verdiği rakamlar da Tahrir defterlerinin verdiği rakamların hayli üzerindedir.

Şehirde yaşayan Yahudi varlığından bahseden iki seyyah daha bulunmaktadır. Bunlardan birisi Rabbi Moses Bassola (1522) diğeri ise Petri Della Valle'dir (1616). Bassola'ya göre; şehrin iki farklı bölgesinde yaşayan Yahudiler toplamda beş yüzü geçen ailelerden müteşekkildir.⁹ Şehrin farklı yerlerinde dört sinagoga sahip olan bu toplum; Sefardim (Seferat) Yahudileri, yerli Yahudiler ve Sicilya Yahudilerinden oluşmaktadır (Lewis, 2004: 565-566). Della Valle de, Şam'da Samarit¹⁰ Yahudilerinin yaşadığına şahit olmuştur. Valle, Samarit Yahudilerinin Semri dilini kullandığını gözlemlemiş ve burada bir sinagogu ziyaret etmiştir (Valle, 1674: 168). Seyyahların dile getirdikleri oranlar Şam Livası Mufassal Defterine göre tutarlı gözükmemektedir. Zira 1535 yılı kayıtlarına göre Şam'ın merkezinde bulunan Yahudi hane sayısı 538'dir (Özkılınç, 2011: 25).

2. Tarımsal Faaliyetler

Şam şehrini besleyen akarsular¹¹, şehrin geçim kaynaklarından olan bahçe ve bostanların oldukça geniş alanlara yayılmasını sağlamıştır. Bu bağlamda Şam'a gelen hemen her seyyahın ilk dikkatini çeken durum şehrin etrafını yeşillendiren bahçe ve bostanlardır. Bu husus sadece Osmanlı hâkimiyeti dönemine has değildir. Çünkü Memlük Devleti'nin Suriye bölgesine hakim olduğu dönemde Şam'ı ziyaret eden Arnold von Harff (1496) Ürdün'den Şam'a gelinceye kadar yol boyunca çok verimli vadilerden geçtiğini ve Şam'ın etrafının da yine verimli bahçelerle çevrili olduğunu gözlemlemiştir

tahrir defterlerine dayanarak- Şam'da Slav halkının bulunduğu belirtilmektedir. (Buzpınar, Şam (Osmanlı Dönemi), 2010: 318) Bu bilgiler doğrultusunda söz konusu kelimenin Slav halkına işaret ettiği kanaati hâsıl olmuştur.

⁹ XII. yüzyılda Şam'a uğrayan Yahudi seyyah Tudelalı Benjamin bu kentte toplamda 3000 kadar Yahudinin yaşadığını yazmıştır. Bu sayı herhangi bir belgeye dayanmamakla beraber kişi sayısı olarak kabul edilirse Bassola'nın verdiği hane sayısı ile örtüşmektedir. Ancak seyyahın diğerkentler için de genellikle binli sayılardan oluşan yuvarlak rakamlar vermesi söz konusu nüfusun sorgulanmasına yol açmaktadır (Benjamin & Petachia, 2013: 62).

¹⁰ Samarit veya Sâmirîler diye anılan topluluğun kökeni Hz. Musa'nın Tur Dağı'ndan dönüşünde İsrailoğullarının buzağıya tapmalarını sağlayan kişi olan Sâmirî'ye kadar dayanmaktadır. Farklı rivayetler olmakla beraber bir Yahudi topluluğu oldukları genel bir kabuldür. Ayrıca bu topluluk kendilerini Kutsal Ahit'in koruyucusu kabul etmektedir. Ayrıntılı bilgiler için bk: (Salihoğlu M. Sâmirîler, 2009b; Salihoğlu M: Sâmirî, 2009a)

¹¹ Günümüzde Şam şehrinin içinde akan nehir Barada'dır. Şehre kavuşmadan öne ikiye ayrılan nehrin her iki kolu da şehri beslemektedir.

(Harff, 1860: 195). Harff'ten yaklaşık yarım yüzyıl sonra buradan geçen Johann von Ehrenber'in (1553) Şam hakkındaki ilk gözlemi çok güzel ve lezzetli Şam meyveleri üzerine olmuştur. *"Narlar, bal tadındaki incirler, bademler, zeytin ağaçları, üzümler, bütün yıl boyunca taze ve yeşil kalan Şam Erikleri gibi daha birçok meyveler..."* şeklinde övgüyle bahsettiği yörede yetişen yiyecekler onu Şam'a hayran bırakmıştır. Ona göre; güzel kokan beyaz ve kırmızı çiçeklerin yanı sıra insanların ve hayvanların istifade etmeleri için yapılan kuyu ve çeşmelerdeki taş ustalığı da takdire şayandır. Seyyahın burada dikkat çektiği nokta ülkenin diğer yerlerinde neredeyse su bulunmamasına rağmen bu şehirde insanların dışında bahçe ve bostanlara yetecek kadar zengin su kaynaklarının mevcut olmasıdır (Ehrenberg, 1576: 17b).

1665-66 yıllarında bu coğrafyadan geçen Christoph Furer'in (Furer, 1646: 288) yanı sıra 22 Mayıs 1581 günü Şam'a varan Schweigger, diğer seyyahların bahsettiği bahçe ve bostanlarla birlikte orada yetişen meyvelere değinmiştir. Diğerlerinden ayrı olarak vişnenin de yetiştiğini belirtmenin dışında yeni bir şey söylememiştir (Schweigge, 1608: 319). Johann von Wild söz konusu bahçe ve bostanların Şam'ı bir mil genişlikte çevirdiğini iddia etmiştir. Bu sebeple o da diğerleri gibi şehre hayran kalmıştır. Bu bahçelerde limon, nar, turunç, elma, armut, kayısı, şeftali gibi birçok meyve yetiştirildiğini aktarmaktadır. Şam'dan Kahire'ye meyve ve sebze gönderildiği yine onun ifadelerinden anlaşılmaktadır. Yıllık 100 deve ile gönderilen bu ürünlerin arasında ceviz, nar, kayısı, incir, şeftali, armut ve elma bulunmaktadır. Bunların yetişmesine vesile olan en önemli faktör Şam bölgesindeki akarsulardır (Wild, 1613: 144).

Troilo, şehrin bahçeleri ve yetişen ürünlerle ilgili olarak Johann Wild'in cümlelerinin neredeyse aynısını kullanır. Bu nedenle Troilo'nun bu bilgileri Wild'den aldığı düşünülmektedir. Troilo'nun şehir surları ve evleriyle ilgili verdiği bilgiler de Wild'in ifadeleriyle benzerlik göstermekle beraber, o bundan farklı olarak surların etrafında bulunan hendeklere değinmektedir. Troilo'nun kentte bulunduğu sırada kurumuş olan hendekler kısa zaman sonra tekrardan doldurulacaktır (Troilo, 1676: 440).

George Sandys'e (1611) göre; şehrin içinden geçen nehir, şehrin su açısından zengin olmasını sağlamaktaydı. Bununla beraber bu su, arıklar¹² vasıtasıyla şehre dağıtmakta ve bu yöntemle bahçe ve bostanlara ulaştırılmaktaydı. Bu sebeple seyyah, Şam'ın çok az yerinde su kıtlığının yaşandığını düşünmektedir (Sandys, 1669: 459). Suyun dağıtılmasında kullanılan kanallara rağmen şehirde büyük su baskınlarının olduğu kaydedilmiştir. Örneğin, 1654 yılında gerçekleşen su baskını çok büyük felaketlere sebep

¹² Şehrin sulama kanalları Halife 1. Yezid zamanında şehrin dışına kadar genişletilmiştir (Tomar, 2010: 311).

olmuştı. Troilo'nun duyduklarına göre Lübnan dağlarından gelen sel sularıyla birleşen nehir suları taşarak şehri basmıştı. Bu taşma sonucunda bütün sokaklar su altında kaldığı gibi Kanuni Sultan Süleyman tarafından yapılan hastaneyi de su basmış, birçok ev, kilise ve değirmenin de zarar gördüğü bu felakette yüzlerce insan ve hayvan birkaç saat içinde can vermişti. Söz konusu su baskını dışında aynı yıl şehrin üçte birinin yok olmasına yol açan büyük bir yangın felaketi yaşanmıştı (Troilo, 1676: 148). Her şeye rağmen şehir tekrardan büyük oranda imar edilmişti.

Şam'ın meyve bahçelerinden bahseden Simeon, mahsul çeşitliliğinin dışında ucuz bir şehir olduğu bilgisini vermektedir. Omuz üstünde taşınan ekmekleri, hurma taneleri kadar büyük üzümle, bunlardan yapılan pestil ve şarapları övgüyle anlatan Simeon, Araplar arasında söylenen "*evvel Şam, Ahir Şam*"¹³ sözünün bu zenginlikler için söylendiğine kanaat getirmiştir (Simeon, 2016: 205).

Şam'ın kaynak suları diğer seyyahların eserlerine konu olduğu gibi Simeon'un da dikkat çektiği bir husustur. Simeon, oldukça bol suyu olan şehri bu açıdan Bursa'ya benzetmiştir. Buna göre, şehirde otuz kadar kaynak suyu bulunmakta olup, bütün değirmenler su ile çalışmaktadır (Simeon, 2016: 204). Eserde değirmenlerden bahsedilmekle beraber tahıl üretiminden veya değirmenlerde nelerin öğütüldüğünden bahsedilmemiştir. Ancak Şam Livası Mufassal Tahrir Defterinde kaydedildiği üzere, şehrin yakın nahiye ve mezralarında yetiştirilen tahıl ve bu kapsamda alınan vergi miktarları bölgede tahıl üretildiğini doğrulamaktadır (Özkılınç, 2011: 163-165).

3. Şehir Ticareti ve Şam Çarşısı

İnceleme döneminde Kızıldeniz veya Mısır taraflarından gelen ticaret kervanlarının Şam yolunu takip ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Basra taraflarından gelen diğer ticaret yolu Halep ve Antakya üzerinden Akdeniz'le buluşmak dışında, Şam'a kıvrılmak suretiyle de Akdeniz'e ulaşabilmekteydi. Bu sebeple Şam, tarih boyunca hem hacı kabilelerinin hem de ticaret kervanlarının buluşma noktası olmuştur (Heyd, 2000: 48-49). Bu bağlamda, Şam'ın doğudan ve güneyden gelen ticaret yolu ile Müslüman ve Hristiyan hacıların menzili üzerinde olması, Doğu Akdeniz'e açılan kapılardan biri olarak işlev görmesi, şehrin ticari kabiliyetini artıran hususların başında gelmekteydi. Bunlara bir de şehrin gelişen tarımsal ticareti eklendiğinde Şam halkının belli bir refah seviyesine ulaştığı söylenebilir. Dönemin önemli bir deniz ve ticaret gücü olan Venediklilerin Şam ticaretinde de aktif bir yeri bulunmaktaydı (Tomar, 2010: 314). Bunların yanı sıra ticari kabiliyetlerini artırma dışında elde ettikleri kapitülasyonlarla

¹³ Bu ifadeye başka bir seyahatname veya kaynakta rastlanmamıştır. Ancak günümüz Suriye'sinde yaşayan Araplar arasında Şam'ın güzelliklerine atıfta bulunmak için "*ilki de Şam'da sonu da Şam'da*" şeklinde bir ifadenin kullanıldığı tespit edilmiştir.

söz konusu coğrafyada önemli bir güce ulaşan Fransız ve İngiliz tüccarları da¹⁴ bölgenin ekonomisine etki eden unsurlardan olmuştur.

Şam'ın hem Emevi Devleti'ne başkentlik yapmış olması hem de Mekke'ye giden hacı kabilelerinin Ramazan oruçlarını burada geçirecek kadar uzun kalmaları, Şam şehrini Müslümanlar için de önemli bir konaklama merkezi haline getirmiş ve bu sayede kent gelişmeye başlamıştı (Buzpınar, 2009: 568; Çağlar & Gülen, 2009: 41). Müslüman hacı kafilesinin (Surre alayı) buluşma ve topluca hareket noktası olması sebebiyle Şam ve dolayısıyla kent ahali, hacılara ticari ürünler satma noktasında istifade etmiştir. Bu bağlamda hacıların bu ziyareti (toplamda 60-70 bin kişilik bir kervan alayı) Şam halkı için önemli bir gelir kapısı olmuştur. Bu durumdan istifade eden sadece halk değildir. Şam Paşası da hacılara mihmandarlık görevinden dolayı diğer paşaların üstünde özel bir konuma sahip olmuştur (Atalar, 2015: 154; Raymond, 1995: 21)

Şam'ın Müslüman coğrafyada önemli bir kent olarak görülmesini sağlayan hacı kabileleri hakkında Henry Maundrell haricindeki seyyahların bilgi vermediği görülmektedir. Bunun sebebinin Surre alaylarının şehre uğradığı zamanlarda orada bulunmamalarına yormak gerekir. Zira bu kadar geniş katılımlı bir hareketi görmezden gelmeleri düşünülemez. Hacı kafilesinin geçişine şahit olan Maundrell hacıları görmek için özel bir çaba sarf etmiş ve gördüklerini şu şekilde aktarmıştır:

“Kafilenin önünde giden 40 kadar deli (Asker) bulunmaktaydı. Çok düzenli olan bu kabiledeki insanlar kırmızı, yeşil veya sarı yeşil renklerden oluşan elbiseler giyiyorlardı. Yine onları koruyan 3 bölük sekban askeri vardı. Bunların arkasında sipahilerden oluşan elit bir birlik yürümekteydi. Sipahilerden sonra yaya olarak yürüyen ve Türkler tarafından kızıl sakallılar olarak adlandırılan Mağribiler görüldü. Ardından iki sıra da yeniçeri birliği gitmekteydi. Daha sonra altı adet özenle süslenmiş atlar yürüyordu. Bu süslenmiş atların arkasında mahmili taşıyan siyah ipekten örtüyle kaplı heybetli bir deve yürüyordu” (Wright, 184: 489-490).

¹⁴ XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin Fransa (1536), İngiltere (1580) ve Hollanda (1612) gibi batılı güçlere sağladığı -düşük gümrük vergisi başta olmak üzere- ticari imtiyazlar, söz konusu devletlerin bu bölgede ticari faaliyetlerini yoğunlaştırmalarına olumlu etki etmiştir (Kütükoğlu, 1988: 537).

Mahmil sandukasının oldukça süslü ve değerli eşyalardan ibaret olduğunu belirten Maundrell, sandığın içinde ayrıca Osmanlı Sultanının Hz. Muhammed'in (SAV) mezarına örtülmek üzere bir de örtü koyup gönderdiğini bizzat görerek kaydetmiştir.

Seyyahların en çok dikkatlerini çeken ticari hareket Şam'ın kapalı çarşısının içinde dönen büyük çaplı ticaret ve Şam'a özgü üretilen mallardır. Birçok seyyahın değinmeden geçmediği çarşının yeri ve yapısıyla ilgili olarak Bassola; kent merkezindeki bir caminin yanında bulunduğunu ve harika bir bina olduğunu belirtmiştir (Lewis, 2004: 565). Bir binanın içinde olduğu kaydedilen bu çarşı muhtemelen bir bedestendir.

Della Valle, Şam'daki pazarın Osmanlı coğrafyasında gördüğü en güzel yerlerden birisi olduğunu ifade etmektedir. Her türlü eşyanın satıldığı bu pazarın mallarının çeşitlerine göre bölümlere ayrıldığını ve buna göre adlandırıldığını vurgulamaktadır (Valle, 1674: 167). Seyyahın ipek bolluğu yaşanan bir kent vurgusu yapması çarşıda ipek dokumaları ve kumaşlarının ön planda olduğunu göstermektedir. Ehrenberg'e göre de şehirde ticari faaliyet olarak ipek dokumacılığı göze çarpmaktadır (Ehrenberg, 1576: 17b). Esir olarak Şam'da bulunan Wild'in tüccar olan efendisi şehirde ipek ve değerli taş, safran, gümüş ve altın mücevherler için toplamda 12000 taler¹⁵ para harcamıştır. Bu paranın büyüklüğü, efendisinin kısa süre önce sadece 4 talere aldığı kemeri hamamda kaybetmesi üzerine hamamcıya çıkışmış olmasıyla kıyaslanabilir (Wild, 1613: 143).

Şam'a özgü bir kent markası olan ünlü Şam kumaşları ve kumaşçıları Simeon'un dikkatini çekmiştir. Simeon, burada rastladığı ve Edirne'deki Ali Paşa Bedestenine benzettiği bedestende "*taftalar, alacalar, atlaslar, mukaddem kuşaklar, kaftanlar*" gibi çok fazla kumaş türüne rastlamıştır (Simeon, 2016: 204-205). Stephan Gerlach seyahatnamesinin yirmiyi aşkın yerinde Şam kumaşından bahsetmektedir.¹⁶ Bu kumaşları zenginliğin ve yüksek refah seviyesinin göstergesi olarak görmüştür. Lubenau ise Şam kumaşı için "*Damaskat*" şeklinde bir marka ismi kullanmıştır (Lubenau, 2012: 450). Şam kumaşının ünü çok daha öncesinden Venedikler yoluyla Avrupa'ya taşınmaktaydı. Hatta kökeni Roma İmparatorluğu dönemine kadar giden dokuma kumaşlarını¹⁷ almaya gelen yabancı gemiler kumaşları almadan

¹⁵ 1566-1873 yılları arasında Alman topraklarında kullanılan ortak para birimidir. (Szantyr, 2005: 894)

¹⁶ Şam kumaşı ifadesinin geçtiği yerler için bk. (Gerlach, 2007: 86, 151, 165, 279, 280, 285, 396, 438, 440, 451, 505, 542, 642, 643, 678, 688, 789, 806, 688, 748).

¹⁷ IV. Yüzyılda Roma İmparatorluğu'ndaki ihracatın merkezini Suriye ve Küçük Asya (Anadolu) şehirleri oluşturmaktaydı. Özellikle Suriye gemileriyle taşınan dokumalar Roma'nın diğer bölgelerinde tüketilmekteydi. Bk. (Pirenne, 2015: 12).

gitmemek için uzun süreler sahilde üretilen kumaşların bitmesini beklemekteydiler.

Kumaşlar ve ipekler, Venedikli tacirlerin yanı sıra İngilizler tarafından da satın alınmaktaydı. Bu sebeple İngiliz Levant Şirketi, ipek ve diğer değerli ticari malları alıp satma imtiyazına sahip olduğu kentler arasına Şam'ı da katmıştı (Eldem, Goffman & Masters, 2000: 30).

Şam ve civarının diğer vazgeçilmez özelliği kumaşların boyanmasında kullanılan kök boyalarıydı. Şam'a özgü olanı ise kızıl renkteki kök boyasıdır (Heyd, 2000: 195). Ayrıca "*Şam küreleri*" denen ve camilere yerleştirilen, muhtemelen aydınlatmada kullanılan küreler (Lubenau, 2012: 210) dışında Şam çeliği de şehrin diğer Osmanlı coğrafyasındaki marka ürünleri arasında gözükmektedir (Lubenau, 2012: 154). Bu çeşitliliği gören Simeon, Şam'ı ayakta tutan sektörün ticaret olduğunu belirtmiştir. Seyyahların gözlemlerine göre, Şam sadece doğu-batı arasındaki ticari bir aktarım noktasından ziyade, kendi markasını üreten ve başta Osmanlı Devleti'nin diğer toprakları olmak üzere dış dünyaya pazarlayan bir şehir olarak ön plan çıkmaktaydı. Bu ticari hayat halkın refah seviyesini de artıran bir husustur. Ancak Ehrenberg'e göre ticaretle uğraşan bu insanlar, sahip olduklarını dillendirmekten de hoşlanmıyorlardı (Ehrenberg, 1576: 17b).

Venedikli tüccarlar cam yapımında kullanılmak üzere Şam'dan kül almaktaydı. İpek, pamuk, keten bezi, inci ve değerli taşlar Venedikli tüccarların Şam'dan aldıkları diğer ürünlerdi. Bunların dışında Şam'a has olan ve farklı coğrafyalarda "Dımaşk" ismiyle anılan bıçak ve kılıçlar da bu ticari çeşitliliğin ürünleriydi (Troilo, 1676: 442).

Bassola ise ticaretin işleyişi ile ilgili bilgiler vermektedir. Mesela Şam'da kadınlar da ticarete aktif olarak katılmaktadırlar. Her şeyden kar etmek mümkün olduğu için çok az bir sermayeyi bile kısa zamanda paraya çevirmekteydiler. Kadınların ticaretinin başını çeken de giyim kuşam dükkanlarıydı. Bassola'ya göre Venedikli tacirler onlara satması için muayyen bir fiyata elbise verirler, onlar da bunu satarak kar elderler. Bunun dışında parfümeri dükkânları açarlar veya bu ürünleri dolaşarak satarlardı. Şam pazarı İtalya'nın büyük fuarından (pazarı) daha büyüktü. Ayrıca kredi alış veriş de oldukça rahattı. Krediler Müslümanlardan veya Venediklilerden rahatça tedarik edebilirlerdi. Müslümanlar ile Venedikliler arasında karşılıklı olarak faizle borç verildiğine değinen Bassola, bu ticaretin içinde Samiri Yahudilerinin de olduğunu belirtmektedir. (Lewis, 2004: 564)

4. Mimari Eserler / Kutsal Mekânlar

Geçmiş Hz. Adem'e kadar dayandırılan Şam şehrinde seyyahların ilk dikkatini çeken mimari yapılar mabetlerdir. Bunların başında da Hz. Adem'in Şam'a indirildiğine inanılan yer ile ilk maktul insan olan Habil'in

mezarı bulunmaktadır. İslam mimarisi olarak göze çarpan camiler, çarşılar, hamamlar, hanlar ve kervansaraylar çok fazla detay verilmeden anlatılan eserlerdir. Ancak seyyahların özellikle ziyaret ettikleri mekânlar Aziz Pavlus'un anılarını taşıyan yerler olmuştur. Onun kaldığı ev, şehirden kaçırıldığı yer, vaaz verdiği sinagog gibi birçok dini anlam taşıyan eseri ayrıntılı olarak gözlemlemişlerdir. Seyahat notlarından ulaşılabilecek diğer bilgiler ise, şehir surları, sokakların durumları, evlerin yapıları gibi şehrin genel görünümünü yansıtacak gözlemlerdir.

İncelenen seyyahlardan Arnold von Harff hariç hepsi Osmanlı hâkimiyeti döneminde Şam'ı ziyaret etmişlerdir. Yavuz Sultan Selim döneminde ele geçirilen kentin nasıl devralındığıyla ilgili olarak André Raymond'un Jean Sauvaget'ten alıntılacağı iddiaya göre, Memlük Devleti ile yapılan mücadele sonunda ele geçirilen Şam şehrinin büyük bir kısmı harabe halde teslim alınmıştır (Raymond, 1995: 16). Ancak bu iddiayı destekleyecek bir bilgi bulunamamıştır.¹⁸ Bunun tam aksi bir iddia halkın şehri eman ile teslim etmesine dayanır. Söz konusu iddiaya göre, şehrin sadece bir kısım gönüllü milis kuvvetleri Şam'ın önde gelen zenginlerinin (Frank ve Samaritler gibi) evlerini talan etmişlerdir. Ayrıca Osmanlı hâkimiyeti döneminde gelen seyyahların gözlemlerinde şehrin harabe halde olduğuna dair bir iz bulunmamaktadır. Bilakis imar edilmiş bir şehirle karşılaşmıştır. Zira Şam'ın Osmanlı yönetimi altına girdiği tarihten kısa bir süre sonra şehre gelen Bassola, şehrin harabe veya yıkık halde olduğuna dair bir gözlemde bulunmamış, bilakis şehrin sağlam surlarından ve çok güzel çarşılarından bahsetmiştir ((Lewis, 2004: 564). Bu durumda Şam şehri ya Osmanlı'ya kadar bakımsız bir şehirdir veya fetih döneminde (muhtemel) zarar gören kısımlar Osmanlı Devleti tarafından kısa süre içerisinde imar edilmiştir. Ayrıca zaman içinde mimari yapıların korunduğu ve yenilerinin eklendiği, bu dönemden sonra gelen seyyahların verdiği bilgilerden de ortaya çıkmaktadır. Örneğin, XVII. yüzyılın başında Şam'ı ziyaret eden Simeon'un dikkat ettiği yapılardan olan yüksek minareli büyük camiler, tam donanımlı

¹⁸ Yavuz Sultan Selim Şam'a önceden yolladığı ulakla halkın fikrini sormuştur. Onların olumlu cevabı üzerine savaşma ihtiyacı da ortadan kalkmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. (Tansel, 2016: 182) Şam'a varmadan evvel diğer Suriye şehirlerinde olduğu gibi Şam'da da yönetime ve şehrin ileri gelenlerine karşı başlattıkları isyanlar şehirde bir kargaşaya sebep olmuştur. Ancak Sultan Selim'in şehri teslim alır almaz halkın talepleri doğrultusunda hızlı bir imar ve tahrir çalışmalarına başlaması, Şam'ın kısa süre içinde toparlanmasını sağlamıştır. Bunların dışında Hristiyan, Yahudi ve Venedikli tüccarlara karşı uygulan bir kısım sınırlamalar ile yüksek oranda alınan vergilere, onların lehine olacak şekilde düzenlemeler getirilmiştir (İvanov, 2013: 38-41). Sultan Selim'in Şam'a nasıl girdiği ile ilgili Solakzâde Tarihinde padişahın Şam'da bulunduğu dönemde şehrin mezarlıklarını ziyaret ettiği, ilim adamlarıyla sohbet ettiği ve Emeviyye Cami yakınında bulunan Şeyh Muhammed Bedahşî hazretlerini düzenli olarak ziyaret ettiği yazılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. (Çelebi, 2016: 453).

hamamlar, hanlar ve mermer döşemeli kahvehaneler Şam'ı oldukça mamur bir yer olarak göstermektedir (Simeon, 2016: 204). Şam'da seyyahların dikkatini çeken İslami mimarinin en belirgin örnekleri olan kente özgü camilerdir. Bu camilere Andersen "Muhammedi Kiliseler" derken, Wild ve Schweigger gibi seyyahlar "Türk Kiliseleri" şeklinde adlandırmışlardır (Wild, 1613: 144). Andersen de şehrin iki kat surla çevrili olduğunu belirtmektedir. Ancak Wild'in aksine evlerin yıkık dökük olduğuna vurgu yapan seyyah, diğer seyyahlar gibi şehrin her tarafında fark edilen su kaynaklarına dikkat çekmiştir. Öyle ki onun iddiasına göre her evin içinde akan bir çeşme/kuyu bulunmaktadır (Andersen, Iversen, & Olearius, 1669: 174). Schweigger, şehirdeki evleri bakımsız bulmuştur. Wild gibi camileri Türk Kiliseleri olarak adlandıran seyyah, içlerine girmekten imtina etmiştir. Bu durumu ise bir saygı göstergesi olarak yorumlamıştır. Şam'ın içinde rastladığı bir saraydan bahseden Schweigger, gri kum taşından yapılan bu sarayın oldukça güzel bir yapı olduğunu, ancak kum taşına bir bıçakla -mühür kazımak gibi- kolay iz bırakılabileceğini gözlemlemiştir (Schweigger, 1608: 319-320).

Kudüs'ten eğlenceli bir deve katarıyla seyahat ettikten sonra Şam'a varan Wild'in şehirde ilk ziyaret ettiği yer Mehmet Paşa Hanı'dır. Seyyah, hayli fazla sayıda tüccarın bulunduğu bu handa, hırsızlıklara karşı bir önlem olarak kaldıkları odanın kapısının mutlaka kilitlemesi gerektiğini kaydetmiştir. Seyyah ve yanındakiler, handa çıktıktan sonra temizlenmek için bir hamama gitmişlerdir. Mermerden yapılmış bu hamam Wild'e göre İstanbul ve Kahire'deki hamamlar kadar güzeldir. (Wild, 1613: 142)

Şam'ın yolları ve buradaki evlerin yapısal özellikleri hakkında en fazla bilgiyi ise Henry Maundrell (1697) vermiştir. "Şam sokakları dardı. Evlerin duvarları Hollanda usulü yanmış taşlarla (tuğla) çevriliydi. Kabaca sıvanmış evler vardı ve yolları kötüydü. Yağmurlardan sonra bütün şehrin sokakları çamur oluyordu" diyerek olumsuz bir tablo çizen seyyah, yerli halkın evlerinin yapımını aceleye getirdiklerini, bunun yerine şehrin yakınlarındaki dağlardan taş getirerek evlerini daha güzel yapabileceklerini dillendirerek bir şekilde eleştirisini dile getirmiştir. Ancak alelade yapıldığını düşündüğü mimari yapılara hayranlığını gizlememiştir. Ayrıca seyyahın anlamlandıramadığı bir durum daha vardır ki bu özensiz şekilde yapıldığını düşündüğü duvarların aksine oldukça süslü ve oyma tekniğiyle yerleştirilen mermerden giriş kapılarıdır. Binalardaki oyma ve kakma sanatıyla özenli olarak yapılan geçit ve kapılar onu oldukça şaşırtmıştır. Bu karşıtlığı iyi ile kötünün (oyulan parça ile oyulan yere yerleştirilen başka bir parça) birbirine karışmış hali olarak görmüştür (Wright, 1848: 487). Maundrel'in gözlemlerinde asıl önemli olan ve dönemin iç mimarisini anlamamıza yardımcı olan bilgiler "seçkin bir Türk evini ziyaret ettik" diyerek özenle döşenmiş bir evin iç dekorasyonu hakkında yazdığı malumatlardır. Buna ek olarak eve ilk girildiğinde göze çarpan yer, evin avlusu olarak da

tanımlanabilecek misafirlerin ağırlandığı mekândır. Burası çeşitli kokuları olan ağaçlar, mermerden çeşmeler ve süslü divanlarla düzenlenmiştir. Oturacak yerler Maundrell'in tasvirine göre günümüzde "şark köşesi" olarak tabir edilen Doğu kültürüne özgü bir tasarımla döşenmiştir. Söz konusu mekânın mermer ve mozaik süslemeleri, güneşin durumuna göre istenilen tarafa oturulacak şekilde yerleştirilmiş divanlarla çok güzel bir uyum içinde kullanılmıştır. Türk usulüne göre yapılmış yaldızlı tavanlar, yapay çeşmeler, mermerden yapılmış fiskiyeli havuzlar, halılar ve minderler oldukça lüks bir yaşamının izlerini taşımaktadır (Wright, 1848: 488).

Seyyahların eserlerinde Hz. Adem'in ilk olarak Şam'a indirildiği bilgisi bulunmaktadır. Şam'ın Hz. Adem'in dünyaya indirildiği yer olduğu düşüncesi bazı seyyahların yöre halkından edindikleri duyuların bir sonucu olarak eserlerinde yer almaktadır. Örneğin, Troilo Şam'ın ortasında geçen nehrin yanındaki bir mermer sütundan bahsetmektedir. Şam halkının inanışına göre bu sütun Hz. Adem'in cennetten çıkartılarak yeryüzüne indirildiği ilk yerdir (Troilo, 1676: 439). Aynı inanın devamı olarak Johann von Ehrenberg, Şam'ı dünyevi bir cennet olarak (irdische Paradies) tasvir etmiştir. Şehri Hz. Âdem ve Hz. Havva ile ilişkilendiren Ehrenberg, Kabil'in Habil'i öldürmesinin burada gerçekleştiğini, Habil'in gömüldüğü yerin yani insanlığın ilk mezarının Şam yakınındaki Tachia adındaki bir köyde olduğunu yazmıştır ki bu inanış günümüzde Şam'ın yakınlarında Habil'e ait olduğu düşünülen bir türbe ile devam ettirilmektedir (Ehrenberg, 1576: 18). Troilo da bu köydeki mezarı ziyaret etmiştir. Onun hesaplarına göre mezar 160 karış (yaklaşık 35-40 metre arası) uzunluğundadır. Öldürülme hadisesinin gerçekleştiği yeri belirtmek için de iki adet taş sütun dikilmiştir. Burada oldukça eski bir yapı daha bulunmaktadır (Troilo, 1676: 443). Bütün bunların dışında Troilo'nun Yahudilere dayandırarak dile getirdiği diğer bir iddia; Şam şehrinin Hz. Nuh'un Sem adlı oğlundan olan Aram tarafından kurulduğu bilgisidir (Troilo, 1676: 439).

Hac yolculuğuna çıkan seyyahların ulaşmak istedikleri son menzil Kudüs olsa dahi, Şam şehrinin de Hristiyanlar için özel bir yeri vardır. Zira Pavlus'un bir süre Şam'da bulunması akabinde kaçmak zorunda kaldığı süreçte ikamet ettiği ve kullandığı bütün mekânlar Hristiyan seyyahların görmek istedikleri yerlerin başında gelmektedir. Örneğin Harff, şehirde Paulus'un vaftiz edildiği kiliseyi ziyaret etmiş ve burada günah çıkartmıştır. Pavlus'un vaftiz edildiği evi (kilise) ve Hristiyan olduktan sonra surdan sepetle sarkıtıldığı yeri ziyaret eden Della Valle, bu konu hakkında etraflıca bir malumat vermiştir. Pavlus'un üç gün boyunca sığındığı ve vaftiz edildiği Ananias Evi'ni ziyaret eden Della Valle'ye göre; Pavlus'un kaçtığı ve sığındığı ev arasındaki yol kutsal kabul edilmektedir (Valle, 1674: 167). Bir tarafı pazara çıkan uzun bir sokak üzerinde bulunan bu ev, Troilo'ya göre Pavlus'un Şam'da bulunduğu esnada kaldığı arkadaşı Yudas'a ait olan evdir. Burası sonradan kiliseye çevrilmiştir. Troilo'nun gittiği dönemde (1667) cami olarak kullanılmaktadır. Aslında Della Valle'nin bahsettiği evden başkası değildir. Çünkü Troilo burada "Ananias" adında birinin

mezarının bulunduğunu yazmıştır. Ancak bu mekânın Hristiyanlar tarafından ziyaret edilmesine izin verilmediğini iddia eden Troilo, oradakilere bahşış vermek suretiyle mezar ziyaretinde bulunabilmiştir. Seyyah, aynı şekilde Ananias adına yapılan bir kilisenin de 1640 yılında camiye çevrildiğini belirtmektedir (Troilo, 1676: 445). Yaşlı bir Marunî ile birlikte şehrin dışında bulunan Aziz Pavlus'un mağarası (St. Pauli Grotten) olarak bilinen bir yere giden Troilo, burasının Şam ve Kudüs arasında gidip gelen kervanların uğrak yeri olduğunu vurgulamıştır (Troilo, 1676: 444). Söz konusu durum Hristiyan hacıların Şam'ı da hac güzergâhı arasında gördüklerine bir delildir. Seyyahın verdiği bilgilere göre Şam'ın kapılarından birinin adı Aziz Pavlus Kapısıdır (Thor St. Pauli). Rivayete göre Aziz Pavlus bu kapıdan şehre girdiği için kapının ismi onun ismiyle anılır olmuştur. Duvarla örülen kapının üzerinde kalan geniş pencereden bir sepetle çıkartılan Aziz Pavlus bu yolla şehirden kaçabilmiştir¹⁹ (Troilo, 1676: 445).

Henry Maundrell Şam'da gördüğü Vaftizci Yahya Kilisesi olarak belirttiği Emeviyye Camini de tasvir etmiştir. Bu kilise zaman içinde yıkılmış veya bazı kısımları yıkılarak bazı eklemelerle birlikte geniş bir camiye dönüştürülmüştür. Ayrıca Hz. Yahya'nın türbesi halen bu cami içinde muhafaza edilmektedir (Yazıcı, 1995: 108). Maundrell camiye çevrilen bu yapıyı detaylı incelememekle beraber, dış duvarların Arapça karakterlerle (kufi yazısını kastediyor olmalı) bezendiğini, oldukça geniş bir avluyla çevrili olduğunu belirtmiştir. Ayrıca caminin güneyinden çıkılarak pazara girildiği de onun anlatımlarından çıkmaktadır (Wright, 1848: 488).

Pavlus'un Hristiyanlığı kabul ettiği mekânı ziyaret eden Schweigger ise, burada bir de Antakya Piskoposunu ziyaret etmiştir. Seyahatnamenin

¹⁹ Şinaşi Gündüz'ün Pavlus hakkındaki eserinde Pavlus'un Şam'da misafir olduğu Yahuda'nın (Yudas) evinde iken onu Hannania'nın (Ananias) ziyaret ettiği belirtilmektedir. Pavlus'un gözleri Hz. İsa'yla karşılaştığı esnada geçici olarak kör olmuştur. Hannania da Hz. İsa'nın emri üzerine Yahuda'nın evine gelerek Pavlus'un gözlerini açar ve ona misyonunu hatırlatır. Hatta Hannania, iddiaya göre onu vaftiz eden kişidir. Şam'da üç yıl kalan Pavlus'un faaliyetlerinden rahatsız olan şehir valisi onu bulmaları üzerine adamlarını şehir kapılarını tutmaları için görevlendirir. Bunun üzerine seyyahların da belirttiği gibi Pavlus bir sepet içinde surdan aşağı sarkıtılır. Ayrıntılı bilgi için bk. (Gündüz, 2014: 39-49). Girdiği veya çıktığı kapıların aynı olup olmadığı veya örülüp örülmediği zaman içinde içi çe geçmiş rivayetler şekline dönüşmüştür. Zaten Gündüz'ün eseri Pavlus'un mektuplarıyla Luka'nın anlatımının birçok çelişkisini ortaya koymuştur. Seyyahların da gerek halktan dinledikleri gerekse İncil'e bakarak yorumladıkları görülmektedir. Herşeye rağmen Pavlus'un hayatının bir kesitini içeren Şam şehri bu yönüyle hayli dikkatlerini çekmiştir.

akışına bakıldığında Antakya'ya uğramadığı anlaşılan Schweigger 60 yaşında olduğunu belirttiği Piskoposla Şam'da görüşmüştür (Schweigger, 1608: 319-320). Antakya Piskoposunun neden Şam'da bulunduğu dikkate şayan bir durumdur. Ancak daha geçmişe gidildiğinde bu durumun sebebi şöyle izah edilebilir; Antakya'nın 1268 yılında Sultan Baybars tarafından ele geçirilmesi sonucu, Antakya Patrikleri bir süre sonra yüzyıllarca ikamet edecekleri Şam'a taşınmışlardır (Yıldırım, 2003: 246; Türkoğlu, 2006: 60). Bu nedenle Schweigger'in Antakya Piskoposuyla karşılaşmış olması gayet olağan bir durumdur.

Aziz Pavlus'la ilgili mekânların dışında Fransisken tarikatına bağlı bir şapel ile Rum ve Jakobenlere (Yakubi) ait birer kilisenin varlığı Andersen'in notlarında yer almaktadır (Andersen, Iversen, & Olearius, 1669: 174).

Hristiyanlara ait yapıların haricinde Yahudiler ve onlara ait ibadethanelerle ilgili bilgiler de bulunmaktadır. Örneğin Şam'da toplam dört sinagogun varlığından bahseden Bassola, bunların hangi Yahudi gruplarına ait oldukları hakkında da etraflıca bilgiler vermektedir. Samarit, yerli Yahudiler ve Sicilya Yahudilerine ait sinagoglar haricinde Peygamber Elişa'nın saklandığı mağaranın yakınında yapılmış bir sinagog yapılmıştır. Yöredeki Yahudiler bu sinagogun Elişa tarafından yapıldığına inanmaktadırlar. Bu sinagoglarda öğrencilere eğitim verilmekte olup her bir öğretmenin gözetiminde 30-40 kadar öğrenci bulunmaktaydı (Lewis, 2004: 566).

Della Valle ise Samarit Yahudilerine ait olduğunu belirttiği bir Sinagogda Samarit dilinde yazılmış olan kitaplara rastlamıştır. Bunları inceleme fırsatı bulduğu için kendini şanslı hisseden seyyah, bu kitaplardan ikisini kendine saklamış, Samarit alfabesiyle ve İbranice yazılmış bazı kitaplara parşömen kâğıtlarını da onlara ilgi duyan İstanbul'daki Fransız elçisi Sanfi adına İstanbul'a göndermiştir. Bunların dışında İbranice, Samarit ve Keldani dilinde yazılan daha başka eserleri de kütüphanesini süslemeleri adına yanına almıştır. Bütün bu nadide parçaları buradan nasıl alabildiğini tam olarak açıklamamakla beraber söz konusu kıymetli eserleri çok az bir bedel karşılığında edindiği kendi notlarından anlaşılmaktadır (Valle, 1674: 168-169). Seyyahın eserlerin değeriyle ilgili olarak "*bunların bütün İtalya veya da Vatikan kütüphanelerinde bulunmadığına eminim*" şeklinde bir değerlendirmesi mevcuttur.

Sonuç

Bu çalışmada ondan fazla seyyahın eserlerinden istifade ile XVI. ve XVII. yüzyıllarda Şam şehrinin genel bir tasvirinin yapılması amaçlanmıştır. Kadim bir şehir olduğu görülen Şam'ın mimari yapılarından, sosyal hayatına; tarımsal faaliyetlerden, ticari yapısına ve dini yaşantısına kadar birçok yönü ilgili seyahatnameler üzerinden verilmeye çalışılmıştır. Seyyahların kaleme aldıkları seyahat notlarına göre etrafı surlarla çevrili olan Şam şehri, sulanabilir tarım arazileri ve buna bağlı olarak da şehrin

etrafını saran bahçe ve bostanlık alanları olan verimli geniş bir coğrafyada yer almaktaydı. Üretilen sebze ve meyvelerin ihtiyaç fazlasının şehir dışına ihraç edildiği anlaşılmaktadır.

Bulunduğu coğrafya itibarıyla heterojen nüfus yapısına sahip olan Şam'da Müslümanların ve gayrimüslimlerin bir arada huzur içerisinde yaşadıkları görülmektedir. Etnik olarak ise şehrin temel unsurları olan Arap, Türk, Ermeni, Yahudi gibi halkların yanı sıra, Venedikli, Fransız, İngiliz ve Hollandalılar gibi özellikle ticaretle uğraşan insanların da ikamet ettikleri görülmüştür.

Şam'ın öne çıkan önemli özelliklerinden birisi de şehrin canlı ticaret hayatıdır. Ticaretin, şehir halkının geçiminde ve şehrin gelişmesinde önemli bir faktör olduğu anlaşılmaktadır. Transit ticaret dışında şehrin ismiyle anılan kendine özgü dokumaları, kılıcı ve kök boyası, ticarete ön plana çıkan ürünler olarak dikkat çekmektedir. Söz konusu ticari özellikler nedeniyle, kent özellikle başta Venedikliler olmak üzere Avrupalı tacirlerin uğrak yeri haline gelmiştir.

Şam'ın değerini artıran bir başka husus ise kendine özgü mimari yapılarıdır. Özellikle dini amaçlı yapılar öne çıkmaktadır. Müslümanların yanı sıra Hristiyan ve Yahudilerin de yoğun olarak yaşadığı ve bu dinlerin izlerinin de yüzyıllar öncesine dayandığı görülmektedir. Bilhassa semâvî dinlere göre insanlığın ilk atası olduğuna inanılan Hz. Âdem ve onun çocukları ile ilgili mekânların burada olduğu düşüncesi, şehre ayrı bir anlam katmıştır. Şam her ne kadar Müslümanların hâkim olduğu bir şehir olsa da, seyyahların gözlemlerine göre Hristiyanlık tarihi ile ilgili önemli izler taşımaktadır. Bu izlerin temel olarak bulunduğu nokta Aziz Pavlus'tur. Onun yaşadığı ev, saklandığı arkadaşının evi, vaaz verdiği sinagog, yürüdüğü yol ve şehirden kaçtığı yere kadar hemen her nokta seyyahların özellikle görmeye gayret ettikleri mekânlar arasındaydı. Bu bağlamda Şam'ın Hristiyan hacılar için vazgeçilmez menzillerden birisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Kaynakça / Reference

- Andersen, J., Iversen, V., & Olearius, A. (1669). *Orientalische Reise-Beschreibung: Jürgen Andersen aus Schleiſwig der An. Christi 1644 außgezogen und 1650 wieder kommen und Volquard Iversen aus Holstein so An. 1655 außgezogen und 1668 wieder angelanget, Schleiſwig: Holwein.*
- Atalar, M. (2015). *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümâyûn ve Surre Alayları*, Ankara: DİB Yayınları.
- Benjamin, T., & Petachia, R. (2013). *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*, (N. Aslantaş, Çev.) İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.

- Buzpınar, Ş. T. (2009). Surre. TDV İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt. 37, s. 567-569), İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Buzpınar, Ş. T. (2010). Şam (Osmanlı Dönemi). TDV İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt. 38, s. 315-320), İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Çağlar, Y., & Gülen, S. (2009). Dersaadet'ten Haremeyn'e Surr-i Hümayun, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.
- Çelebi, S. M. (2016). Solakzâde Tarihi, (H. H. Atlı, Dü.) İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- Ehrenberg, J. v. (1576). Zwo Reise zum heiligen Grab: die Erste deß Edlen vesten Johansen von Ehrenberg, so er sampt andern vom Adel vnd etlichen Niderländern volbracht ... Die ander so Daniel Ecklin von Arow gethan ... Sampt einer kurtzen Beschreibung des gelobten Landts, vnd d. Basel: Apiarius.
- el-Belâzurî, A. b. (2013). Fütûhu'l-Büldân (Ülkelerin Fetihleri), (M. Fayda, Çev.), İstanbul: Siyer Yayınları
- Eldem, E., Goffman, D., & Masters, B. (2000). Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti. Halep, İzmir, İstanbul, (S. Yalçın, Çev.) Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Fürer, C. (1646). Christoph Fürers von Haimendorff Reis-Beschreibung in Egypten, Arabien, Palästina, Syrien etc. mit beygefügeter Landtafel, vnd derselben Erklärung, Nürnberg: Endter.
- Gallica. (2019) Gallica web sitesinden 21 Mayıs 2019 Tarihinde <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b531788403/f1.item> adresinden erişildi.
- Gerlach, S. (2007). Türkiye Günlüğü, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Gündüz, Ş. (2014). Pavlus Hristiyanlığın Mimarı, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Harff, A. v. (1860). Die Pilgerfahrt des Ritters von Arnold von Harff von Cöln durh İtalien, Syrien, Aegypten, Arabien, Aethiopien, Nubien, Palästina, die Türkei, Frankreich und Spanien, wie er sie in den Jahren 1496 - 1499 vollendet, Cöln: J. M. Heberle.
- Heyd, W. (2000). Yakın-Doğu Ticaret Tarihi. (E. Z. Karal, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ivanov, N. (2013). Osmanlı'nın Arap Ülkelerini Fethi 1516-1574, (R. A. İlyas Kemaloğlu, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Kılınç, A. (2015). Klasik Dönem Osmanlı Devletinde Teşhir Cezası. *International Journal of Science Culture and Sport (IntJSCS)*, 447-456.
- Kızıltoprak, S. (2004). Memlük. TDV İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt. 29, s. 87-89), İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Kütükoğlu, M. (1988). Ahidnâme. TDV İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt. 1, s. 536-540), İstanbul: TDV Yayınları.
- Lewis, B. (2004, Ağustos). Osmanlı Hakimiyetine Girmesinden Hemen Sonra Dimaşk'tan Bahseden Bir Yahudi Kaynak. (N. Aslantaş, Çev.) *Belleter*, 68(252), 561-568.
- Lubenau, R. (2012). Reinhold Lubenau Seyahatnamesi, Osmanlı Ülkesinde 1587-1589 (Cilt I). (T. Noyan, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Özkılınç A., Coşkun A. & Sivridağ A. (2011). 401 Numaralı Şam Livâsı Mufassal Tahrîr Defteri (942 / 1535) I., Defter-i Hâkânî Dizisi: XVII, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Pirenne, H. (2015). Ortaçağ Kentleri, (Ş. Karadeniz, Çev.) İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Raymond, A. (1995). Osmanlı Döneminde Arap Kentleri, (A. Berktaş, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Salihoğlu, M. (2009a). Sâmirî. TDV İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt. 26, s. 79-80), İstanbul: TDV Yayınları.
- Salihoğlu, M. (2009b). Sâmirîler. TDV İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt. 36, s. 79-81), İstanbul: TDV Yayınları.
- Schulze, H., & Semper, G. (1891). *Allgemeine Deutsche Biographie* (Cilt. 38), Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot.
- Schweigger, S. (1608). *Ein neue Reyßbeschreibung auß Teutschland Nach Constantinopel und Jerusalem : Darinn die gelegenheit derselben Länder, Städt, Flecken, Gebew etc. d. innwohrenten Völcker Art, Sitten, Gebreuch, Trachten, Religion vnd Gotteßdienst etc.* Nürnberg: Lantzenberger .
- Simeon, P. (2016). Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiye, (H. D. Andreasyan, Çev.) İstanbul: Köprü Kitap Yayınevi.
- Sndys, G. (1669). *Sandys eines Engellanders Reise durch Europam, Asiam und Africam gethan und mit 26 Kuppferstücken gezieret*, Franckfurt: Schiele.
- Szantyr K. (2005). *Lexikon der Geschichte*, Paderborn: Voltmedia.

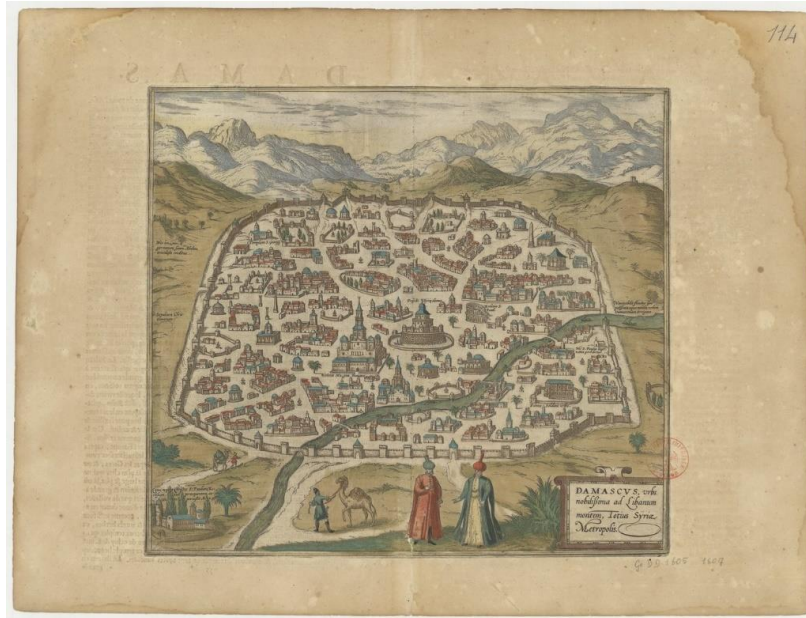
- Şafakçı, H. (2018). Osmanlı Döneminde Cüzzamlıların Tecrit Edildiği Miskinler Tekkesi'nin Konya Örneği, Vakıflar Dergisi 50, 117-135.
- Schedel, H., Wolgemut, M (1493). Registrum huius operis libri cronicarum cu figuris et ymagibus ab inicio mudi, Nuremberge, Consummatum autem duodecima mensis Julij. Anno salutis nostre. Nürnberg: Sebaldi Schreyer & Sebastiani kamermaister.
- Tansel, S. (2016). Yavuz Sultan Selim. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tomar, C. (2010). Şam. TDV İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt 38, s. 311-315). İstanbul: TDV Yayınları.
- Troilo, F. F. (1676). Orientalische Reisebeschreibung, Dresden.
- Türkoğlu, A. E. (2006). Geçmişte ve Günümüzde Antakya'da Hristiyanlık, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Valle, P. D. (1674). Der Pilgram Reiss-beschreibung in die Orientalische Laender. Genf: In Verlegung Johann-Hermann Wiederholds.
- Wild, J. (1613). Neu Reysebeschreibung eines gefangenen Christen. Nürnberg.
- Wright, T. (1848). Early travels in Palestine : comprising the narritives of Arculf, Willibald, Bernhard, Saewulf, Sigurd, Benjamin of Tudela, Sir John Maundeville, de la Brocquière, and Maundrell, London.
- Yazıcı, T. (1995). Emeviyye Camii. TDV İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt. 11, s. 108-109), İstanbul: TDV Yayınları.
- Yıldırım, M. (2003). Tarihsel Süreç İçerisinde Ortodoks Hristiyanlıktaki Patrikler. Çukurova Üniversitesi İlhıyat Fakültesi Dergisi, 3(2), 233-250.

Ekler

Gravür 1: 15. yüzyılda Şam Şehri, (Schedel, H.& Wolgemut, M. 1493: XXIII)

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Gravür 1: 16. Yüzyılda Şam Şehri. Fransa Milli Kütüphanesi (Gallica. 2019)

